Л.В. Короткова

Запорізький національний університет

кандидат філологічних наук, доцент

Іронія як форма парадоксального в англомовному художньому дискурсі

У статті розглядаються основні характеристики складного мовного та ментального феномену «іронія» та досліджується парадоксальна сутність іронії на прикладі англомовної художньої прози.

В статье рассматриваются основные характеристики сложного языкового и ментального феномена «ирония» и исследуется парадоксальная сущность иронии на примере англоязычной художественной прозы.

The article reviews the main characteristics of complex linguistic and mental phenomenon of "irony" and investigates the paradoxical nature of irony on the example of the English-language fiction.

"Irony is thus an art of indirection and juxtaposition".

R. Fowler

Іронія, як явище багатостороннє, є предметом вивчення різних областей знання – філософії, літературознавства, лінгвістики. Вона традиційно трактується як філософсько-естетична категорія, як феномен культури, як ментальне і лінгвокультурне утворення (С. Г. Биченко, Е. А. Брюханова, Ю. Н. Мухіна, О. Я. Палкевич, В. М. Півоєв, М. Ю. Орлов, Д. С. Храмченко та ін.), розглядається як категорія комічного (Ю. Б. Борєв, К. А. Воробйова, Б. Дземідок, О. Я. Палкевич, С.Н. Плотникова, С. І. Походня, В. Я. Пропп, М. А. Слєпцова, Г. Г. Тремасова, М. В. Щербакова, S. Attardo та ін.), а також як засіб відображення морально-етичних цінностей соціуму (А . І. Дирін).

Природа іронії давно привертала увагу вчених. Уявлення про іронію розвинулося в стародавній Греції і в «Риториці» Аристотеля отримало своє доктринальне оформлення. Іронія активно використовувалася римськими ораторами, а згодом гуманістами Відродження і письменниками епохи

Просвітництва як потужний зображально-виразний засіб мови. У XIX столітті в епоху романтизму іронія вперше офіційно знайшла статус не риторичного прийому, але й естетичної установки, за допомогою якої відбувається піднесення суб'єкта над дійсністю. Згодом іронія проявилася в літературі модернізму як вираження меланхолії, втоми, «занепаду Європи». Зараз іронія є однією з ключових характеристик мови епохи постмодерну, символізуючи собою установку на гру і пародіювання.

Слово іронія – грецьке, означає «удавання». Своє нинішнє значення отримало завдяки Сократу, часто який користувався іронією для викриття співрозмовника (іронія Сократа, εἰρωνεία Σωκράτους) [15].

Слово іронія запозичене через польську *ironie* або скоріше французьку ironie, німецьку *Ironie* з латини *irōnia* від грецького εἰρωνεία, власне «питання», потім: «питання, що ставить у глухий кут, тонка насмішка» [16].

Незважаючи на широку поширеність в мові і зацікавленість, що постійно проявляється до іронічного смислоутворення в різних галузях гуманітарних знань – філософії, літературознавстві, лінгвістиці – іронія не отримала в науці повного, однозначного і несуперечливого опису. Кожного разу в неоднозначне поняття «іронія» вкладаються нові смисли, з ним пов'язані різні інтерпретації. Нею охоче користуються, її легко вловлює інтерпретатор літературного тексту, але спроба розкрити її внутрішній механізм завжди зв'язана з труднощами.

На нашу думку, аналіз креативної природи іронії та її мовних аспектів є актуальним. Актуальність дослідження іронії визначимо використовуючи слова Томаса Манна, стверджуючи, що «проблема іронії, поза всяким сумнівом, найглибша і найбільш спокуслива з усіх існуючих проблем» [цит. за 8: 3-4].

Мета статті: спроба показати багатоскладову й ірраціональну глибину феномену «іронія».

Завдання: проаналізувати різні визначення поняття «іронія», встановити сутнісні характеристики іронії та проілюструвати на прикладі англомовного художнього дискурсу парадоксальність іронії.

Термін іронія піддавався неодноразовому докладному обговоренню, і, якщо обмежитися навіть тільки філологією, то він включає тепер в себе стільки значень, що за визначенням Отто Ріббек він безперервно змінює свою природу, відображаючи діалектику форми і змісту художньої літератури (*proteusartig* – мінливий, непостійний) [12].

Іронію називають і стилістичним прийомом, що служить для посилення і прикраси мовлення, й найтоншим механізмом (способом) думки, та естетичної установки (естетичної складової мислення). За словами Ісидора Севільського, «іронія – це коли за допомогою удавання розумом прагнуть не до того, про що говорять. Буває ж це, коли ми хвалимо те, що (насправді) хочемо засуджувати» [11: 87].

Звернемося до класичного визначення іронії: у Цицерона «aliud dicere ac sentias», у Квінтіліана «laudis adsimulatione detrahere et vituperationis laudare», тобто ми начебто вихваляємо когось, а насправді звинувачуємо, про що можна здогадатися з контексту ситуації, по тону мовця або відповідної жестикуляції. Слід підкреслити, що у Аристотеля проглядається відмінність між, так би мовити, позитивною формою іронії (тобто значення сказаного представляє собою хвалу) і негативною формою [див.: 4], тобто мінусовий зміст потрібно міняти на плюсовий (позитивний). Саме така форма іронії була характерною для промов Сократа.

З лінгвістичної точки зору, іронія розкривається в аспекті модальності і є різновидом суб'єктивної модальності, яка несе в собі вираження критичної оцінки автора. Складність і особливість висловлювань з іронічною модальністю полягає в тому, що в них одночасно містяться дві полярні оцінки: одна (зі значенням «+») – експліцитна, інша (із значенням «-») – імпліцитна.

Значення, що відкривається за допомогою іронії, визначається за допомогою контексту, який або передує, або супроводжує одиниці, що означають, і є експліцитним або імпліцитним. Зображуючи негативне явище в позитивному вигляді, іронія протиставляє таким чином те, що повинно бути, – тому, що є, висміює дане з точки зору належного.

Розглянемо ще декілька визначень досліджуваного феномена для встановлення його сутнісних характеристик.

Іронія (від грецького *eironeia* прихований глум) – троп, у якому слова чи вирази з метою насмішки вживаються у зворотному (до буквального) значенні [14].

Іронія – 1) тонка прихована насмішка; 2) стилістичний зворот, при якому удавано стверджується протилежне тому, що мислиться про предмет (або особу), або слово, що вживається в протилежному значенні [13].

Іронія визначається як троп, що складається у використанні слова в значенні зворотному буквальному з метою тонкої або прихованої насмішки, навмисно убраної у форму позитивної характеристики або вихваляння [2: 185].

Висловлювання глузування шляхом використання слова в значенні прямо протилежному його основному значенню, і з прямо протилежними конотаціями, вдаване вихваляння, за яким насправді стоїть осуд, називається іронією. Протилежність конотації полягає в зміні оцінного компонента позитивного на негативний, ласкавої емоції на глузування, у вживанні слів з піднесеним і поетичним забарвленням стосовно предметів тривіальних і вульгарних, щоб показати їх нікчемність [1: 86].

Під іронією розуміється заперечення чи осміяння, удавано перетворювані в форму згоди або схвалення, коли істинним смислом висловлювання виявляється не прямо виражений, а протилежний йому смисл, що мається на увазі. Іронії приписують функцію непрямим чином висловлювати оцінку осіб, подій чи ситуацій з метою висміяти об'єкт оцінки. В іронії смішне ховається під маскою серйозності, переважає негативне ставлення до чого-небудь або кого-небудь [див. 7].

У книзі про іронію (“Of Irony”) використовується слово «удавання», яке «у разі глузування або обману когось доставляє мовцеві задоволення, саме завдяки тому, що зображуване прирівнюється до реальності. Те що людина говорить – це всього лише видимість, справжнє ж значення – реальність – приховано від співрозмовника» [17].

Іронія (грецьке *eironeia* – удавання) – вочевидь-вдаване зображення негативного явища в позитивному вигляді, щоб шляхом доведення до абсурду самої можливості позитивної оцінки висміяти і дискредитувати дане явище, звернути увагу на той його недолік, який в іронічному зображенні замінюється відповідною гідністю. Підкресленість удаваного тону – необхідна умова для здійснення іронії [3: 151].

Зазначають про присутність у словесній іронії «контрасту між тим, що стверджується й глумливо передбачається» [10 : 54-69].

У Бернарда Шоу знаходимо наступне визначення іронії: «Фігура мовлення, при якій буквальне значення слова або висловлювання прямо протилежне тому, яке хочуть висловити» [5].

Про іронію як про особливий специфічний спосіб створення мовлення, яке прирівнюється до мистецтва, йдеться в наступному визначенні: «Мистецтво іронії полягає в мистецтві сказати щось, не сказавши цього» [18: 14].

Про те, що під іронією розуміються різні явища, говорить хоча б той факт, що іронія може бути трагічною, комічною, філософською, драматичною, риторичною, космічною. Часто говорять про іронію ситуації, іронію долі, іронічного персонажа і т. д. і т. п. Можна говорити про іронію, що є характерною для того чи іншого письменника, того чи іншого періоду літератури тощо. Таким чином, говорячи про іронію, мають на увазі то ставлення до чого-небудь, то якість об'єкта, то засоби, за допомогою яких надається опис, то кінцеву мету твору.

Іронія – категорія суб'єктивна, часом важко вловима, творча суб'єктивність художника за Ф. Шлегелем, це такий живий і складний феномен, який не може бути загнаний в жорстку схему [див. 8: 4-5].

Іронія – це не лише чиста заперечність, за її допомогою світ розвивається, настає черга більш істинної дійсності, справді нового. У кожний поворотний момент історії відбувається подвійний рух. З одного боку, вирівається вперед нове, з іншого – витісняється старе. Коли приходить час нового, з'являється індивід-пророк, який розрізняє вдалечині його смутні і певні контури.

Відступаючи, старе постає у всій своїй недосконалості. Тут з'являється суб'єкт, що іронізує [6: 177].

Окрім негативної свободи у суб'єкта, що іронізує, наявні ще й такі якості, як боротьба зі старим, просування і затвердження справді нового, вдосконалення світу. Це істинно креативна діяльність, результат негативної свободи, завдяки якій суб'єкт починає брати участь у перетворенні та розвитку світу.

Іронію можна розглядати в якості однієї з фундаментальних особливостей художньої мови XX ст., оскільки іронічний принцип, зрозумілий як принцип дистанціювання від безпосередньо висловленого, принцип невпевненості в можливості прямого висловлювання є конститутивною рисою мислення XX століття [див. 9]. На нашу думку й XXI століття також.

Особливий ракурс вивчення іронії відкривається у зв'язку з її функціонуванням у різних видах дискурсу. Іронія все частіше з'являється в політичному, публіцистичному, побутовому і навіть науковому дискурсі. Однак найважливіша область поширення іронії – художнє мовлення. У художньому мовленні, зокрема англомовному, максимально повно представлені засоби іронічного смислоутворення.

Іронія – один з видів іносказання, специфіка якого полягає в тому, що істинний смисл прихований і протиставляється смислу явному. Іронія – мистецтво парадоксу, за допомогою якого в одній і тій же мовній формі зіштовхуються антонімічні смисли та протилежні оцінки. Ф. Шлегель визначає іронію як «форму парадоксального». Іронія у нього визначається як зв'язок полярних контрастів [див. 3: 157].

«Іронія – це відвага слабких. Сильні світу цього не мають прав на неї». У цій цитаті Хуго Штейнхауса виражена парадоксальна сутність іронії (поєднання іменника «відвага» і прикметника «слабкий»). Комбінація «жарту» і «серйозності» – протиріччя, що називається в риториці оксиморoном.

Іронія встановлює особливий зв'язок між автором і читачем. Розглядаючи іронізування як творчий акт, звернемося до оригінальних творів іронічної спрямованості.

Так, у циклі романів відомого англійського письменника Пелема Гренвіла Вудхауза про Джівса та Вустера “The Code of the Woosters” і “Jeeves in the Offing”, парадокс є одним з ефективних засобів іронізації. Мовлення персонажів Вудхауза рясніє парадоксами. В уривку, що наводиться нижче, автор дає характеристику особистості персонажа – Бертрана – людини зі злочинного світу, який краде сумки та парасольки. Проте парадокс ситуації полягає не в негативному характері самого вчинку злодія, а в тому, що крадіжки погано виконуються, що може бути розцінено батьком (суддею) як негативна якість майбутнього нареченого:

To him, Bertram was a creature of the underworld who stole bags and umbrellas and, what made it worse, didn’t even steal them well. No father likes his only daughter on chummy terms with such a one [19].

Вставні конструкції *to him*; *what made it worse* (для нього; що ще гірше), перифрази *a creature of the underworld* (істота з пекла, покидьок суспільства); *on chummy terms* (дружні стосунки), прислівник *even* (навіть), гіпербола *no father* (жодний батько) являються лінгвістичними сигналами іронічної характеристики персонажа: суддя розглядає кандидатуру злодія для своєї єдиної дочки (*his only daughter*) як нареченого.

У наступному прикладі парадоксальна ідея заборонити існування жіночої статі використовується для іронічної характеристики персонажа, який намагається приголомшити співрозмовників оригінальністю своїх міркувань:

It’s just shows you what women are like. A frightful sex, Bertie. There ought to be a law. I hope to live to see the day when women are no longer allowed [19].

Абсурдність ідеї експліцитно вказує на негативне ставлення персонажа до жінок. На лінгвістичному рівні іронічність підсилюється за рахунок використання іменника *a law*, парцеляції з перифразою *a frightful sex* (*frightful* – жахливий, потворний, страхітливий, замість традиційної перифрази *fair sex* – жіноча стать), дієслів *to hope, to live, to see, to allow* (сподіватися, жити, бачити, дозволяти), прислівника *no longer* (більше ні).

Розглянемо ще один приклад, в якому парадокс використано для іронізування над людьми, яких ніщо не цікавить, окрім особистих справ:

It just shows you how true it is that one-half of the world doesn't know how the other three-quarter lives [19]. (Це зайвий раз показує, як це вірно, що одна половина людства не знає, як інші три чверті живуть). Лінгвістичною основою несподіваного завершення цього виразу є гіпербола *three-quarter* (три чверті).

Загальновідомий факт наявності інтелекту у людини, на відміну від тварин, парадоксальним чином обігрується в реченні:

Do you know, Bertie, there are times – rare, yes, but they do happen – when your intelligence is almost human [19].

Іронія – натяк на дурість Берті Вустера – ґрунтується на зверненні *Do you know, Bertie* (чи знаєш ти, Берті), словосполученні *there are times* (є моменти), вставній конструкції *yes* (наче мовець переконує і себе в правильності міркування), прикметнику *rare* (рідкісній, унікальний) та словосполученні *human intelligence* (людський інтелект), в якому прикметник *human* є ключовим.

Як бачимо, форми іронії та її лінгвістичні сигнали можуть бути різними. Іронічними можуть бути події, описувані в тому чи іншому творі, іронія може характеризувати як самого мовця (або самого письменника), вона може бути спрямована проти слухача (або читача). Не дивно, що «Спроби схопити іронію нагадують спроби зібрати туман якомога більше, але як це зробити?» [18: 28].

Висновки. Іронія – складний мовний та ментальний феномен. Для Сократа іронія є принципом розумової діяльності, для Квінтіліана це в основному риторична фігура, а для Карла Зольгера іронія це взагалі принцип будь-якого мистецтва.

Слово іронія, введене в обіг з часів класичної літератури, як грецької, так і римської, становило частину стилістичних фігур класичної риторики. Система стилістичних фігур витримала перевірку часом і з невеликими змінами використовується й донині як в літературознавстві, так і в лінгвістиці.

У визначенні іронії як лінгвістичного терміна немає єдиної думки. Які б не були труднощі визначення іронії, всі автори, однак, говорять про наявність

суперечності між змістом буквальним і тим, що мається на увазі, специфічної емоційної реакції, тобто глузування, про те що іронія знаходиться на грані мистецтва. Дуже істотним є зауваження щодо вираження іронії за допомогою різних стилістичних фігур.

Іронія, що виявляється як особистісна риса, як засіб світосприймання, характеризує ідіостиль письменника, визначає його текстову стратегію і виступає суттєвим елементом смислу тексту.

Парадоксальний статус художньої літератури як вимислу (*fiction*) та її онтологічна подвійність лежить в основі ігрового ефекту, що виникає в художньому тексті. Тому ***перспективним*** вважаємо подальше дослідження експліцитного та імпліцитного вираження іронії в англомовному художньому дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Наука, 1966. – 563 с.

2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд. – М. : Наука, 1996. – 375 с.

3. Гуревич П. С. Эстетика: учебное пособие / П. С. Гуревич. – М. : КНОРУС, 2011. – 456 с.

4. Давыдов М. В. Звуковые парадоксы английского языка и их функциональная специфика / М. В. Давыдов. – М. : Наука, 1984. – 275 с.

5. Жемчужины мысли. Джордж Бернард Шоу. – Режим доступу: http://www.inpearls.ru/author/15685

6. Киркегор С. О понятии иронии / С. Киркегор. // Логос: Философско-литературный журнал. – 1993. – № 4. – С. 176-198.

7. Палкевич О. Я. Языковой портрет феномена иронии: на материале современного немецкого языка: диссертация кандидата филологических наук : 10.02.04. / О. Я. Палкевич. – Иркутск, 2001. – 212 с.

8. Пивоев В. М. Ирония как феномен культуры / В. М. Пивоев. – Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. – 106 с.

9. Рымарь Н. Т. Ирония и мимезис: к проблеме художественного языка XX в. / Н. Т. Рымарь. – М. : Наука, 1996. – 345 с.

10. Саниева И., Давыдов В.М. Ирония. История вопроса / В.М. Давыдов, И. Саниева // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : Диалог-МГУ 2000. – Вып. 12. – С. 54-69.

11. Севильский Исидор. Этимологии, или Начала. В XX книгах. СПб. : Евразия, 2006. – 352 с.

12. Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступу: *http://translate.academic.ru/proteusartig/ru/*

13. Словарь иностранных слов. – Режим доступу: http://www.megaslov.ru/html/i/ironi8.html

14. Словопедія. Стилістичні терміни. – Режим доступу: http://slovopedia.org.ua/37/53382/251447.html

15. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона (онлайн версия). – Режим доступу: http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=2246742

16. Этимологический словарь русского языка. Фасмер Макс (онлайн версия). – Режим доступу: http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-4468.htm

17. Sedgewick Arthur. On Some Forms of Irony / Arthur Sedgewick. – Cornhill, 1907. – 461 p.

18. Muecke D. C. The Compass of Irony / D. C. Muecke. – London, 1969. – 235 p.

19. Wodehouse P. G. P. G. Wodehouse Collection – 10 Books – Jeeves in the Offing, Stiff Upper Lip Jeeves, Mating Season, Code of the Woosters, Carry on Jeeves, Much Obliged Jeeves, Aunts Aren't Gentlemen, Right Ho, Jeeves, Thank You Jeeves, Inimitable Jeeves. – W. W. Norton & Company: New York, London, 2011. – 254 p. – Режим доступу: http://www.thebook-mark.com/pg-wodehouse-ebooks-91-books-collection/